

Din perspectiva Dicționarului.

de Sextil Pușcariu.

În opera înaintașilor noștri adesea ne oprim la niște chestiuni neelucidate încă sau la explicări necomplete ori greșite. O observație nouă ne face să bănuim calea ce duce spre aflarea vecinicului adevăr și atuncea materialul din care au să se desprindă argumentele și dovezile devine cu mult mai bogat decât cel cunoscut de cercetătorii dinaintea noastră. Eliminând tot ce nu aparține chestiunei, nepreocupați în alte direcții, înțețul cu încetul ajungem să vedem clar și just.

Lexicograful nu este în situația avantajoasă a cercetătorului care din multele probleme ce-l interesează își alege una, mărginindu-și câmpul de cercetare și aprofundându-l, fără să-l preocupe chestiuni de alt ordin. Înțeleg pe autorul unui dicționar care nu urmărește numai scopuri practice, ci în opera sa caută să dea pentru fiecare cuvânt o monografie, făcând oarecum biografia acestuia, arătându-i originea, desvoltările de sens în mod istoric, poziția cuvântului în societatea altor cuvinte asemănătoare ca formă sau înrudite că înțeles (care adesea îi schimbă forma și îi măresc sau micșorează cuprinsul), extensiunea lui geografică, funcțiunile lui sintactice și stilistice, etc. Adesea un singur cuvânt te silește să atingi chestiuni din toate ramurile gramaticei. Prezentându-ți-se cuvintele în ordine alfabetică nu poți eliniñă pe cele care nu intră în cadrul preocupărilor tale momentane, ci trebuie să ataci toate problemele cele întâmpini, așa cum ele se ivesc, cu laturile lor nouă și adesea nebănuite.

E de sine înțeles că nici timpul, nici puterile nu-ți permit să adâncești toate aceste chestiuni, iar cadrele unui Dicționar (care înainte de toate trebuie să economisească pe cât se poate spațiul și nu se pretează la excursiuni teoretice) te silesc să atingi numai, fără să le desvolți, multele probleme pe care aproape

fiecare cuvânt și le pune. Dar începutul cu încelul, repetindu-se mereu unele observări pe care ai ocazia să le faci, însuți începi să înțelegi unele lucruri care la început și se păreau neobișnuite, din observațiile de amănunt se desprinde o convinsare, iar în fișele cu însemnări se înmulțesc exemplele pentru stabilirea unor reguli nouă. Scepticismul pentru unele principii de limbă dispare cu timpul și în fața cazurilor nouă ce se adună în notițele tale, te simți îndemnat să stergi semnul de întrebare cu care le întovărășeai pe cele dintâiau.

Cât ar fi de frumos dacă, după terminarea unei lucrări mari lexicografice, ai mai avea vremea și energia tinerească ca să prelucrezi în mod sistematic tot materialul de observații pe care l-ai acumulat pe fișe în cursul anilor! Dar, din nenorocire, viața omului e prea scurtă și puterea lui de muncă prea limitată ca să mai poată face și această operă de sinteză.

De aceea cred că nu va fi inutil dacă din timp îh timp voiu arătă cum se prezintă din perspectiva Dicționarului unele fenomene de limbă. Publicând astfel de observații, vreau să le desgrop din volumelă groase ale unei opere pe care nu o citești, ci o consultați numai. De cele mai multe ori nu voi putea să soluționi, ci numai indicații și material nou, pe care punându-l în circulație voiu deșteptă sper, în alți cercetători, interesul pentru problema care merită să a fie discutată.

Un lucru aş vrea să accentuez de la început. Multe din observațiile care vor urmă au fost făcute probabil și de alții înaintea mea. Mai ales cele ce aparțin lexicografiei propriu zise, acestui capitol al gramaticei, asupra căruia nu avem încă o scriere sintetică fundamentală, deși avem o mulțime de observații de amânunte foarte importante, răspândite în nenumărate scrimeri. În privința aceasta să mi se dea voie să-mi însușesc frumoasele cuvinte pe care le găsesc în prefacătă lui G. von der Gabelentz la scrierea sa *Die Sprachwissenschaft*: „În istoria științei se întâmplă adesea că un cercetător exprimă incidental, fără să-i dea toată importanța cuvenită, o idee mare, pe care o exploatează cu mult mai târziu altul, influențat adesea, în mod inconștient, de predecesorul său. Dar acest altul poate să fie tot atât

de bună cel ce a conceput independent ideea aceasta. Nu am pretenția de a fi cetit tot ce au scris înaintașii miei și pretenția aceasta n'o poate avea un om serios în ziua de azi, când literatura specială e atât de vastă. Unele lucruri, pe care le cred originale, pot deci să se găsească și în scrierile altora . . .“

I.

Despre onomatopeee în limba română.

1. Problema cuvintelor onomatopoetice a preocupat foarte mult pe cei ce studiau, în vremile mai vechi, limba omenească. Fiind că în judecarea lor se amestecă o bună doză de apreciere subiectivă — căci nu e greu să găsești, mai ales când ești autosuggestionat de rezultatul la care vrei să ajungi, o legătură între combinația de sunete care alcătuiește un cuvânt și între înțelesul lui — au crezut unii că în cele mai multe tulpine indoeuropene pot recunoaște onomatopeee¹⁾). Prin exagerarea aceasta, întreaga chestiune a fost compromisă și s'a ivit, prin reacțiune, un fel de scepticism față de ea, cu atât mai mult, cu cât în deceniile din urmă, în cercetările neogramaticilor germani, stăpânează direcția *istorică* și *exactă*. Cuvintele onomatopoetice aparținând mai mult graiului familiar și popular, în scrierile literare le întâlnim mai rar, cu atât mai rar, cu cât o literatură se depărtează mai mult de popor și devine mai artistică. Deci, ele neputând fi urmărite istoricește în textele vechi, nu interesau în deosebi pe cercetători, cărora le plăcea să argumenteze pe baza unor date exacte, cu norme obiective și ocoleau tot ce putea fi interpretat, în mod subiectiv, în mai multe feluri. În sfârșit, în epoca credinței în legi fonetice, aceste cuvinte, care arată variante, în aparență cel puțin, absolut nemotivate din punct de vedere fonologic, cu schimbări de sunete cu totul neașteptate, nu interesau pe cei preocupați să legifice cât mai precis transformările unei limbi.

În timpul din urmă se observă, mai ales la lingviștii mai tineri și la rhaeștriilor lor, un interes din ce în ce mai viu pentru

1) *Părerile acestea rezumate la Wundt, Völkerpsychologie II Die Sprache, Leipzig, 1904, pag. 619 §. u.*

chestiunile care ating mai mult partea filosofică decât cea istorică în cercetările lingvistice. Ei dău mai multă importanță extensiunei în spațiu decât în timp, înțelesului decât formei, comparației cu alte cuvinte decât a cuvântului cu sine însuși în diferite faze, iar fenomenele nouă, care se petrec în nemijlocita lor apropiere și pot fi observate direct, ii interesează cu deosebire.

Astfel, ca să rămânem pe terenul limbilor românice, Schuchardt, acest premergător al generației nouă, de mult atras atențunea asupra cuvintelor onomatopoetice, căutând să stabilească principii și revenind în repește rânduri asupra lor (cfr. mai ales studiile sale publicate în *Zeitschrift für romanische Philologie* XV, 119 și XXI, 201—205). Într'un articol publicat în *Germanisch-romanische Monatsschrift* I, 636 și Meyer-Lübke relevăază importanța acestei chestiuni și stabilește o origine onomatopoetică pentru cuvintele românești *tont*, *a se pișa* (în *Einführung* § 75 și pentru *corlă*). În monumentalul său *Dicționar al limbilor românice* a dat o deosebită atenție tulpinelor onomatopoetice și termenii „Schallwort”, „Lallwort”, „Kinderwort”, etc. se întâlnesc foarte adesea. O elevă a lui, A. Sperber, într'un articol care face parte din vol. II al omagijului dedicat maestrului, arată o seamă de cuvinte de natură onomatopoetică din limbile românice, care însemnează „copil” și care la origine sănt numiri de păsări. Între acestea numără și pe franțuzescul *petit*, despre care s'a scris atât de mult, fără să i se fi putut stabili originea. Fără îndoială că acest cuvânt e înrudit de aproape — dificultățile fonetice sănt numai aparente — cu verbul nostru *a se piti* „a se face mic (ascunzându-se)”, și cu derivatul *a se pitula* (cu metateză, *tupila*), care reapare în numirea păsării *pitolice*. O interesantă lucrare, bogată mai ales în material, a dat și Lazare Sainéan în scrierea sa *La création métaphorique en français et en roman* Halle a. S., Niemeyer, 1907.

În cele următoare voi încercă să dau o contribuție la studiul onomatopeelor românești. Nu mă voi ocupa cu partea filosofică a chestiunii, care caută să stabilească rolul onomatopeei ca factor creator al limbii primitive omenești (*Urschöpfung*).

Cel ce se interesează mai de aproape de această chestiune va consulta *Principiile* lui Paul (ed. 3, cap. IX,) și cu deosebire pe Wundt, *Völkerpsychologie*, I. Bd.,² I. Teil (Leipzig, 1904), p. 307 și u., unde e indicată și o bibliografie bogată, iar dintre screrile mai nouă: Hermann Hilmel, *Schallnachahmung, Wortschöpfung und Bedeutungswandel*, Halle, Niemeyer, 1914, (cu bibliografie, cf. cu deosebire pag. 160).

Scopul meu este să relevez, pe baza câtorva exemple scoase din limba română, câteva trăsături comune celor mai multe onomatopeee, să stabilesc câteva principii și să arăt care este rolul lor în îmbogățirea tezaurului nostru lexical. Mi se pare că momentan acest lucru trebuie făcut. Când se vor fi stabilit principii și se vor fi aflat reguli generale pe care le urmează onomatopeele în diferite limbi, va fi dat și substratul spre a trece apoi la studii comparative și a încercă aflarea principiilor generale pentru acest soiu de cuvinte.

2. Deoarece e bine ca, tratând o chestiune dintr'un anumit punct de vedere, să o îngrädești de la început, stabilindu-i granițele, voi urmă și eu această metodă de descojire a sămburelui chestiunii, eliminând din capul locului tot ce nu-i aparține și scoțând în relief miezul care ne preocupa.

Acesta va fi format în cazul nostru de adevăratale onomatopeee, adepă de cuvintele imitative (germ. *Schallwörter*, franțuzește *mots expressifs*, după numirea dată de M. Grammont) Nu ne vor interesa decât incidental aşă numitele sunete reflexe (Steinthal-Paul) sau, mai bine zis, interjecțiile primare (Wundt), adepă strigătele de durere, mirare, bucurie, etc. precum: *ah, of, uf, aoleu, valeu!* etc., care pot fi considerate ca un rest al interjecțiilor cu mult mai variate ale omului primitiv. Omul modern, având la dispoziție, în limba sa, un număr nemăsurat mai mare de cuvinte și fiind obicinuit să se stăpânească, a redus numărul acestor interjecții în mod considerabil. Să ne fie îngăduit să facem, în treacăt, o singură constatare cu privire la ele. Nu numai numărul lor a scăzut cu timpul, ci și întrebunțarea lor a devenit mai precisă. Tendența de a stabili pentru fiecare cuvânt un înțeles propriu și, învers, de a avea pentru

fiecare noțiune, pe cât este cu puțință, o expresie neechivocă, a făcut ca și aceste interjecțiuni primare (odinioară foarte variate și întrebuințate fără premeditare) să se supună unui sistem lexicografic, precizându-se și cu privire la ele, ca la oricare alt cuvânt al limbii, o întrebuințare neechivocă. Astăzi, Românul care depune o sarcină din spinare, va exclamă, ca semn de ușurare, *uf!* și nu *valeu!*, cel ce simte o durere sau un regret, *ah!* iar nu *uf!* De aceea, aceste interjecții pot fi clasificate astăzi de lexicograf după aceleași norme, după care se stabilesc înțelesurile oricărui alt cuvânt al limbii și de aceea ele pot primi funcțiuni sintactice pe care nu le aveau la început.

Granița între aceste interjecții primare și cuvintele imitative nu este totdeauna ușor de stabilit, deoarece exclamația care involuntar ne vine pe buze poate fi în același timp și o imitare a unui sunet auzit. Astfel când un copil cade, exclamația părinților poate fi *poc!* sau *buf!* prin care se imită sunetul produs de lovirea copilului.

Tot între interjecțiile primare trebuie socotite și acèle cuvinte prin care, mai ales copiii, dau expresie sentimentelor lor de satisfacție când altul a pățit ceva, precum sănătatea! bâz! bâz! etc. De cele mai multe ori ele sănătatea sunt întovărășite de un gest tradițional: la sănătatea! și bâz! se bate în pumn, la bâz! se freacă degetele arătătoare unul de altul, etc.

Am relevat anume aceste interjecții, pentru că uneori e ierarșii greu a stabili o graniță între ele și între adevăratale cuvinte imitative. Bunăoară bâz e, precum vom vedea, și cuvânt imitativ. Există o legătură între unul și altul? E oare același cuvânt întrebuințat în altă funcțiune? Iată întrebări la care, în stadiul actual al cercetărilor, cu greu se va găsi un răspuns.

✓ Tot astfel nu sănătatea cuvintele cu care chemăm sau alungăm animalele*), precum *cuțu* (pentru câini), *ciuș* (pentru măgar, întocmai ca la Neogreci), *piri-piri* (pentru găini) *pîță-pîță* (pentru capre) etc., decât doar când le contrafăcem strigătul (germ. „Lockrufe“).

* Dl. V. Bogrea îmi comunică că „cele mai multe din strigătele de acest soiu sănătate încești numele animalelor respective la popoare vecine. Astfel:

liba pentru chemarea gâștelor (Marian, *Ornitologia II*, 375) e ung. liba „gâscă“

Vom elimină din cadrul preocupărilor noastre momentane și **cu vințele din graiul copiilor** (germ. *Lallwörter, Kinderwörter*). Eștiu că în fiecare limbă se nasc cuvinte nouă din gânguritul copiilor. Astăzi mai știm că aceste silabe (totdeauna simple,

tiugu-tiugu-tiugu pentru *chematul găinilor* (**Şezătoarea III, 90**) e ung. *tyúk „gátnák“*, rom. dial. *tiucă „găină“* (*ibid V, 162*)

uti-uti pentru *chemarea rațelor* e slav. *utì „raťa“* (rus. *utka*, *idem*)

euțu-euțu pentru *chemarea cânilor* e de fapt vocativul unui **euțu** „câne“, cf. friul. *cuzzo „canile“*, precum

țâbă, interjecție pentru *gonit cânii* e ung. *csiba*, săs. *tsiba „câne ciobănesc“*

ciuș-ciuș *inferjecție pentru gonit măgarul* (Arhiva d. Iași XXIII, 292, cf. **Şezătoarea XIII, 50**: **ciuș-ciuș, măgăruș, un joc de copii**) e identic cu *ciuciul*, nume de *măgar*, cf. ital. dial. *ciuccio* *ciuco „asino giovine“*, sărb. *čuše „junger Esel“*, megl. *ciuș „în cărcăd“* (Papahagi, Megleno-Românii II, 68)

țâgă-țâgă-țâgălie, interjecție pentru *chemat caprelle* (rev. Ion Creangă IX, 195) nu poate fi despărțit de radicalul Zieg din germ. *Ziege „capră“*; în **țâgălie** (cf. diminut. germ. *Ziegeli =Zieglein*) avem o face, probabil, ca amestecul lui **țăcălie** „barbiche“: aluzie la barba fa-puluț (turc. *teke çaqalı* „barbe de bouc“ Meynard I, 481), — același care stă la baza poreclelor binecunoscute pentru Greci și Evrei: **cațaon** (grec. κάτσα „capră“, cf. numele de familie *Cațichi* = κατσίκι „căprăță“ și **hep-hep!** și **he-pe-pe!** (rev. Ion Creangă VIII, 273), cf. germ. *hep „Lockruf für Ziegen“*, *Heppe „Bocksbart“*

bigi-bigi-bigi interjecție de *chemat mânjui* (jud. Dâmbovița, com. de T. Pamfile), nu poate fi separat de *bigioc*, *bigioacă „mânz, mânză“* (*ibid.*), interpretat de Dicț. Acad. ca *bijoagă*, *bijog „haridelle, rosse“*, *ghijoagă*, *ghijog* (Mold. Bucov.)

Dl. N. Drăganu îmi comunică:

„Cuvântul *bociu*, dat de Dicț. Acad. după Pompiliu, întrebuințat în Biharia, ca „*interjecție cu care se chiamă viței*“ și ca „*numele oricărui vițel, până nu i se dă un nume propriu*“, în acest din urmă înțeles, cu diminutivul *bociuț*, este cuvântul săsesc *Botsch „vițel“* (v. V. Lumzter și I. Melich, Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes, Innsbruck, 1900 p, 70), pătruns la Unguri sub forma *bocs* (*ibid.*). Noi l-am luat parte de la Sași, bunăoară prin părțile Năsăudului, unde l-am auzit întrebuințat de Români, parte prin intermediare ungurească, bunăoară în Biharia.“

Cuvântul *piran* din următoarele versuri spuse de copii:

Merge, merge mătra'n târg.

Cumătra,

Să cumpere o gâscuță

Cumătra,

Gâsca face gâ-ga-ga,

Rața face rîgu-rîgu,

Cocoș face cucurigu,

Curcă face pîrân-pîrân [și piram]

Cumătra,

se derivă din rus. *piran* „curcan“.

constând dintr'o consonantă și dintr'o vocală) repetate, nu au, în mintea copilului, un înțeles, ci primesc un sens numai prin interpretarea ce le-o dau cei din jurul lui. Când copilul spune *ma ma*, face un simplu exercițiu de a vorbi, începe să-și exerceze organele vorbirii pentru funcțiunea lor viitoare. Numai prin faptul că mamă-sa dorește a comunica cu odrasla sa, prin faptul că de obiceiu ea e mai mult în jurul copilului și deci aude mai întâi aceste silabe articulate, prin faptul că interpretează și gestul mâinilor ca o chemare, numai acestui concurs de accidente, fără legătură între ele, se datorează rezultatul că din *ma ma* copilului se naște cuvântul *mamă*, care apoi se clasează de sine în aceeași categorie cu *frate* și *soră*, vechi cuvinte ale limbii¹⁾). Deci aceste cuvinte nu sunt imitative la origine, ci devin imitative prin împrumutare. Wundt le-a numit foarte nimerit vorbe ale **limbei-ecou** (*Echosprache*) între copii și părinți; căci, la rândul lor, copiii învață de la părinți a da un înțeles gânguritului lor de odinioară.

Tot în legătură cu limba copiilor stau diferențele interjecții, precum *baubau*, *bâja*, *bibi* etc. Ele sunt de obiceiu exclamații prin care căutăm să speriem sau să avertizăm pe copii: prin *baubau* se sperie copiii, prin *bâja* îi facem atenții asupra focului, etc.

Și în cazurile acestea e greu a stabili uneori granița între cuvintele din graiul copilăresc și între cuvintele imitative. Astfel *bau-bau* poate să fie la origine o onomatopee prin care se redă lătratul câinelui.

In sfârșit, e bine să se facă distincție între cuvintele onomatopoetice care poartă timbrul **creării immediate** și între cele ce nu mai au această îmfățișare, devenind cuvinte ca oricare altele. Pentru noi, Români, cuvântul *mamă* — pentru că să rămânem numai la materialul despre care a fost vorba până aci — e un cuvânt moștenit din latinescă, întocmai ca *frate* și *soră*. Vorbind despre astfel de vorbe, le putem atribui cel mult o origine onomatopoetică. Tot astfel verbul *băuna* continuarea lui *baubulare*, *anina* a lui **anninnare*, fără să ne mai gândim la *bau-bau* al câinelui sau la *ninna-ninna (nani)* cu

1) Cf. G. v. der Gabelenz, Die Sprachwissenschaft p. 65-66.

care se leagăna copiii. Atențunea noastră se va îndrepta în mod exclusiv asupra onomatopeelor care au păstrat încă toate semnele caracteristice ale creării imediate.

Firește, că în privința aceasta, e foarte greu să arătă ce e românesc și ce strein în limba noastră, căci la o mare parte a cuvintelor imitative găsim corespondente și aiurea. Astfel cu *babaua* românească se asemănă în mod surprinzător ital. *farbau bau* «a speria copiii, în *Italia de nord* *babao*» a speria copiii», în Genua *babau*, în Sicilia *babbau*, în Piemont *baboya*, în Bergamo și Friaul *babó*, în Provența *babao*, toate cu înțelesul de «gogoriță», în Lombardia *bau* «drac». Dar în același timp găsim și la Ruși *babá* (cfr. la Cehi *bobák*, la Nemți *Wauwau*, la Neo-greci μπάμπουλας, cu același înțeles, ca în românește¹⁾). De unde l-au luat Românii? Aparține tezaurului de cuvinte moștenite? L-au împrumutat de la popoarele împrejmuitoare? L-au format ei, urmând aceleași condiții de creare imediată, ca celelalte limbi?

În stadiul actual al științei este imposibil să da un răspuns pozitiv tuturor acestor întrebări și mi se pare greșit să aplică cuvintelor care au caracterul creării imediate aceleași criterii pe care etimologul le întrebuițează la celelalte cuvinte ale limbii. A cercetă dacă *ah!* ori *baubau* e de origine latină sau streină îmi pare o muncă zadarnică. Oricine observă răspândirea acestor cuvinte, va constată că zonele lor de extensiune nu se acoperă cu granițele etnice și cele de înrudiri de limbă. De aceea în *Dicționarul Academiei*, de câte ori am putut găsi forme apropiate la alte popoare, le-am indicat, fără să încerc să stabili filiațunea exactă, cf. *bâlbâi*, *buſni*, *buhă*, *hăpăi*, etc.

Nu trebuie să uităm mai ales un lucru. Condițiile care au creat astfel de cuvinte la strămoșii nostri există mai departe, încât ele pot fi create din nou de noi. Astfel din gânguritul copiilor s'a născut combinația *ba-ba*, pe care Români au interpretat-o ca „tată” (cf. Meyer-Lübke, *Rom. Wb.* supt *Babbus) și tot astfel — de sigur independent — Turcii. Slavii au dat aceluiasi cuvânt copilăresc înțelesul de „bunică, moașă, femeie”.

1) Cf. *Dicționarul Academiei* s. v., Meyer-Lübke, Rom. *Wb.*, No. 999.

bătrână“. Cuvântul latin s'a pierdut la noi, am primit însă, prin împrumut, de la Turci pe *baba* (în *Baba Novac*, *babaie*, *babacă*, *babalâc*) și de la Slavi pe *babă* „femeie bătrână“. Alături de aceste sensuri, cuvântul *babă* are la noi, în unele regiuni, înțelesul de „mamă“ iar în altele întâlnim o formă *babu* „frate mai mare, nene“. Aceste înțelesuri cu greu pot fi explicate din cel de „femeie bătrână“ (slav) sau de „tată“ (turcesc), ci probabil avem de a face cu vorbe nouă, născute din gânguritul copiilor, pe teren românesc.

3. Cât privește cuvintele imitative propriu zise, săntem nevoiți să restrângem câmpul cercetărilor noastre și cu privire la ele, considerând numai pe cele ce redau prin sunete o **impresie acustică**. Cele care redau prin sunete o **impresie vizuală** sănț cu mult mai greu de explicat și mărturisesc că dacă le eliminez deocamdată, o fac pentrucă am un oarecare scepticism, nu față de existența lor, care nu se poate tăgădui, ci față de roadele ce le-ar putea da studiul lor.

De multe ori aceste onomatopeee, care simbolizează prin sunete o mișcare, se nasc din cele care imită un sunet. Astfel dacă a bâjbâi se întrebuițează astăzi mai ales cu înțelesul de „a umblă repede încoace și încolo, mulți de-o dată“, e sigur că acest înțeles este secundar, iar cel original este „a face bâjbâj“; mulțimea a produs mai întâi impresie prin sunetul nelămurit produs de mișcarea ei și numai în al doilea rând prin mișcarea însăși.

Un exemplu instructiv cum o impresie acustică se poate preface întări o impresie vizuală ni-l dă cuvântul a gâlgâi. Acesta înseamnă „a face gâlgâl“ și se întrebuiță despre sunetul produs de lichide când curg în cantitate mare într'o deschizătură mică, cu deosebire despre sângele care fășnește în zvâncinuri dintr'o arteră deschisă, despre valurile unui izvor abundant, despre băuturile vârsate repede pe gât, etc. Forma în care se prezintă ochiului valurile de sânge ce gâlgâie dintr'o rană sau valurile apei ce gâlgâie din izvor, fiind asemănătoare cu a fumului ceiese dintr'o locomotivă, s'a putut spune, prin analogie, și: fumul gâlgâie din ogeag, fără ca acest fum să producă cel mai mic sunet.

4. Dar nici cu aceste onomatopeee, care simbolizează prin sunete o mișcare, nu s'a sfârșit sirul cuvintelor create imediat într'o limbă. Există mai ales o clasă de cuvinte care au toate caracteristicile vorbelor plăsmuite în mod simbolic și care de obicei nu au un sens precis, ci exprimă în mod vag toate obiectele care se prezintă ochilor supt o anumită formă. Astfel e în limba română tipul reprezentat prin cuvântul *folomoc*, cu înțelesul vag de „ceva cu formă rotundă și moale la pipăit“, care în *Dicționarul Academiei* este definit în modul următor: „formațiune spontană cu înțelesul vag de „gomoloz, mototol, ghemuit,“ în special, materii moi (lână, cărpe etc.) strânse mototol, formând ca un ghem“. Acest cuvânt are o mulțime de variante: *fălmătuc*, „făcut ghem“, *folmotoc*, „lucru strâns ca un ghem“, *folloc*, *fofolog*, *folfotoc*, *foștomoc*, „șomoiaig, sucitură de paie“, *foșmotoc*, „mototol“, *foșmotoacă*, „ghem“, *floștomoc*, cf. și *homâltoc*, *șomoltoc*, etc.

E posibil ca la baza acestor forme să stea tulpina vreunui cuvânt obicinuit al limbei, precum în *ghemotoc* avem pe *ghem*, în *mototol* (*motocol*, *motoceł*) pe slavul *mot* „jurubiță“ (Tiktin, *Dicț. rom.-germ.*).

Aceste cuvinte expresive, care nu imită sunete auzite, ci simbolizează mișcări și forme, se nasc, pe cât se pare, după anumite legi, din combinații de sunete care se găsesc în cuvintele existente ale limbii, și care au un sens apropiat. Astfel, în Bucovina, pentru a exprima ninsoarea lină, cu fulgi mari și deși, pe care o admirăm cu deosebire în întâiele zile de iarnă, se întrebuintează verbul *a fulfulă*. Aceasta este de sigur un cuvânt onomatopoetic, născut din reduplicarea grupei de sunete *fu-*. Nu este oare cu puțină ca acest *fu-* să fie extras din însuși cuvântul *fulg*? Fără să cutez a afirmă acest lucru, totuși am impresia că o cercetare amănunțită în direcția aceasta ar scoate la iveală și alte cazuri analoage.

5. Trecând acum la cuvintele imitative propriu zise, vom începe cu câteva observații de ordin **fonetic**.

E aproape de prisos a spune că organele noastre vocale nu sunt în stare a reproduce exact decât foarte puține su-

nete din natură De aceea și cuvintele imitative nu vor fi o reproducere fidelă a acestora, ci vor prezenta o asemănare numai relativă cu ele, une ori mai mare, alte-ori mai mică De cele mai multe ori ne multumim să reproducem din complexul de sunete ce-l auzim numai nota dominantă, pe care o exprimăm de obicei prin consonante

Partea subiectivă în aceste reproduceri consistă, mai mult decât în felul cum redăm sunetele auzite în jurul nostru prin sunetele organului nostru vocal, în felul cum le percepem cu organul nostru auditiv Știm că în privința aceasta există adesea deosebiri foarte mari la diferite popoare Spre a nu cîta decât un caz tipic, relevat adesea, pentru noi cocoșul cîntă cucurigu, pentru Germani el face kikeriki¹ Dar deoarece în privința aceasta conventionalismul joacă un rol important, putem trece ușor peste aceste deosebiri odată ce te-ai obisnuit să auzi în cântecul cocoșului *cucurigu*, îți pare că ntr'adevăr el cîntă aşa

Mai importantă e constatarea, că scrierea obisnuită dispune de mijloace cât se poate de imperfekte spre a reproduce sunetele pe care le putem imita Noi, care cunoaștem onomatopeele din limba vorbită, le vom ceta, în scrierile românești, de cele mai multe ori, bine, dar un strein va da greș în cele mai multe cazuri Astfel, de câte ori nu găsim în cărți exclamația *hâm*¹ pe care dacă am ceti-o aşa cum e scrisă, ar ieși cu totul altceva decât ceea ce a intenționat scriitorul, adeca un *m* pronunțat cu coardele vocale deschise în poziția lui *h* Sau să luăm următorul exemplu din Delavrancea (*Paraziții*, 164): „Strângi tu, băiete, strângi [banii], și într'o zi — fiut, fiut, paci le e drumu', și iai de unde nu-s¹“ O exclamație care să conste din sunetele *f-i-u t* nu există în limba română și ceea ce a voit să redea Delavrancea prin ele nu e altceva decât o simplă fluierătură scurtă, prin care Românul obisnuește să exprime dispariția grabnică a cuiva (însoțind-o de obicei cu un gest făcut cu palma în vînt)

¹Sau să luăm bunăoară exclamația *bâr* (*br*, *brrr*) Ceea ce în literatura noastră apare astfel scris, se reduce la diferite interjecții din limba vorbită, care nu se deosebesc numai după

înțelesul lor, ci și după felul lor de a fi pronunțate și anume (după *Dicționarul Academiei*)

I 1 Exclamație reflexă (interjecție primară, a omului când simte desgust sau grija (de o mâncare) Borșul mi-a înăcris stomahul, mămăliga mi s'a prins în gât și curechiul cel cu rață (oferindu-se) *brrrrrr!* de-aș avea un pic de colonie, să-mi mai dreg mîrosul!“ (Alecsandri, Teatru, 1007)

2º Exclamație reflexă (interjecție primară) a celui cuprins de frig „*Brrr* , da frig îi ! da frig îi *Brrrr* , parcă-mi curg sloiuri de ghiață pe spinare“ (Alecsandri, Teatru 1006), *Br' că frig e!* (Pamfile, Jocuri, II, glosar) [Variante „*Bruch!* mi-i frig! (Eminescu, Nuvele, 43) „Frig îi *brrt!* par că-i o ghețarie!“ (Alecsandri, Teatru, 645)]

În amândouă aceste cazuri, toate formele citate (*br* — cu unu sau mai mulți *r* —, *bâr*, *bruh*) sunt o încercare neizbutită de a reda un sunet, pentru care nu avem o literă în alfabetul nostru un *r* lung și fonic, bilabial. Nu avem deci a face cu o combinație de sunete, precum ar rezulta din imaginea scrisă a cuvântului, ci cu un singur sunet care se naște prin vibrarea buzelor noastre, cu care articulăm un fel de *r* lată ce cetim la Jespersen (*Lehrbuch der Phonetik*, Leipzig u Berlin, 1904, pag 15) despre acest sunet „Die Lippen konnen zum „Schnurren“, Zittern oder Vibrieren (englisch trill) gebracht werden, indem man sie straff zieht und einander nahert, worauf ein starker Atmungsstrom sie einen Augenblick auseinander und auswärts treibt, bis die Elastizität der Lippen den Druck der Luft überwindet und diese ein wenig zurücktreibt; dieselbe Bewegung hin und her wird rhythmisch mehr oder weniger male wiederholt. Als Interjektion kommt [dieser Laut] nicht selten als Ausdruck desjenigen Unbehagens vor, das sowohl durch Warme (in der Regel in schwacherer Form), als durch Kälte (in kraftigerer Form) hervorgerufen wird, und es kann auch als Zeichen des Abscheus und der Verachtung benutzt werden, in diesen Fällen ist der Laut stimmlos!“ Die grosste

---

1) *La noi e fonie*

Rolle spielt der Laut jedoch, bei uns wenigstens, als Ruf an die Pferde, um diesen Halt zu gebieten". Și la noi există exclamationă aceasta — însă afonică — întrebuiștată de vizitii spre a-și îndemnă caii și am găsit-o și la Istroromâni (subt forma — scrisă — *prrughi*).

II. Pe lângă exclamările aceste există o interjecție, care constă într'adevăr din combinația sunetelor *b* și *r* (acesta lung), spre a imita sunetul tobei (de obiceiu *drrr*): „Face iute o darabană... și începe a o bate ca de războiu: *brr...* *brr...*“ (Creangă, Povești, 310).

III. În sfârșit avem și combinația *b .â r* în strigătul ciobanului român cu care cheamă, îndeamnă, mână sau alungă oile: „*Bâr, oifă, bâr!*“ [Variante: *bârrea!* *bârco-bâr!* cfr. *târ*, *hâr*].

Probabil, la început, și această exclamație a fost un *r* bilabial, ca și interjecția cu care se îndeamnă caii, despre care a fost vorba mai sus, și numai mai târziu, după ce a devenit un cuvânt uzuwal în limbă, a primit forma de astăzi.

6. Putem observa anume o tendință în limba română de a înlocui sunetele și combinațiile de sunete neobicinuite, chiar când Românul le poate exprima, prin altele, care sunt uzuale. Astfel bunăoară combinația *bz* (cu *z* lung) o poate pronunța ușor orice Român, și de fapt, când vom să imităm sunetul produs de albina zburătoare, spunem: *auzi-o cum face bzz!* Indată ce însă nu mai imităm sunetul produs de albină în mod interjecțional ca „tulpină pură“, ci vrem să formăm un cuvânt supus flexiunii, nu vom mai spune: „albina *bzzâe*, *bzzâit* de albine, ci: „albina *bâzâe*, *bâzâit* de albine“. Ce s'a întâmplat? Același fenomen, care din pronumele conjuncte *mi f(i)*, când nu se puteau lega enclitic sau proclitic de vocala cuvântului precedent sau următor, a făcut pe *îmi*, *îti*: din *el mi dă*, deși propoziția aceasta o poate exprima orice Român — și incidental o și exprimă — sau din *acel mpărat* să născut *el îm(i) dă*, *acel împărat!*¹⁾

Acestă care în majoritatea onomatopeelor românești apare în grupele de consonante prim care se imită sunete

1) Cf. în urmă Fr. Schürr în *Mitteilungen des rumänischen Instituts, an der Universität Wien* p. 55.

din natură nu este deci propriu zis ceea ce gramaticii îndici numeau *svarabhati*, ci este sunetul prin care Românul înlocuște sonicitatea unei consonante. Când copiii în școlile noastre elementare învață consonantele și trebuie să le rostească singure, deci să formeze cu ele silabe, ei le pronunță *bâ*, *câ*, *dâ*, *fâ* etc. Tot astfel, împrumutând de la Slavi cuvinte ca *drž*, *mršav*, noi am înlocuit pe *r* silabic prin *čr* (*dârz*, *mârşav*), pe care eram obicinuiți să-l rostим și care, ca impresie acustică, este foarte apropiat de *r*.¹)

De aceea tot acest *â* este în mod firesc sunetul pe care îl ale gem când la o onomatopee constătoare dintr'un singur sunet repetat — nu lung — voim să producem **impresia unei silabe nouă**. Astfel sunetul produs de gâscan ne face impresia unui s repetat („Aude *sss!*... *sss!*... *sss!* un zgromot cum face gâsca când e cloșcă. *Şezătoarea* V. 132) și aceeași impresie ne-o face sunetul produs de lăcuste sau de nisipul ce cade pe o sticlă. De aceea verbul corespunzător va fi *a sâsâi*: *Sâsâe* gâscanii când trece trăsura (Brătescu-Voinești, *In lumea dreptății* 87) Lăcustele... prin iarbă sâsâind pe întrecute (M. Florian, *Sămănătorul* II 107). Pe geamuri sâsâe o ploaie de nisip (G. Vâlsan, *Conv. lit.* XLII 145). De asemenea, un *f* repetat ne apare în onomatopeea *a fâfâi*: *li fâfâe* inima de frică (*Şezătoarea* IV 196) Băbăreasa... și stârânge buzele și scoate un fel de *fâfâit* (ib. IV 34.²)

Uneori însă în sunetele pe care le imităm distingem de la început și vocale. Astfel zbierățul oii constă, pentru cele mai multe popoare, din sunetele *b e*: grec. βῆ, germ *bäh*, slav *be-kati*, etc. Latinii îl redau printr *bee*. Prin redublarea vocalei ei voiau

1) Un German sare învăță românește și de mult timp își dedeă cea mai mare osteneală — în zadar — de a pronunță pe *â*, veni într'o zi fericit la mine. „Ascultă” îmi zise, și pronunță: *Cmpulung*, în loc de *Câmpulung*. Într'adevăr, din punct de vedere acustic — nu și fiziolologic — pronunțarea aceasta, fără vocală între c și mp eră cea mai apropiată pe care a putut-o ajunge. De sigur că, invers, dacă am împrumută noi, din vreo limbă strinăt un cuvânt *empu l-am pronunță-* *câmpu*, precum foarte mulți Români își închipue că au „accent” frantuzesc sau nemțesc când redau prin ă vocalele reduse și murmurate ale acestor limbi, pronunțând *lă per* (le père) sau *raităń* (reiten), etc.

2) În regiunile în care ă se pronunță muiat, în loc de ă apare, i: Nu grămujeau nici ăiș (Reteganul, Pov. ardelen. I, 42–23). Dacă în vreun stup ăișie matca... (Marian, Insectele 162).

să exprime de sigur că acest *be* e polisilab, precum și în românește îl găsim scris de obiceiu *beee, behehe beahehea*. Transcrite foneticește, interjecțiile acestea sănt *be'e'e* sau *be'e'e*. Avem dar a face cu un *b* urmat de un *e* deschis, lung și tremurat. Spre a redă tremuratul, care face impresia unor silabe repreitate, noi intrerupem rostirea lui, fie închizând coardele (deci întrebuițând spiritul lin, cf. Jespersen, *op. cit.* § 76 §. u.) sau deschizându-le mai tare (deci întrebuițând „spiritul aspru”, cf. id. *ib.* § 88 §. u.¹⁾)

7. Intre exemplele pe care le-am citat pentru exclamația omului cuprins de frig, pe lângă forma *b(â)r*; am mai dat varianta *bruh*, care vrea să redeă același *r* bilabial (cu mai puține oscilații și cu buzele ascuțite înainte), și varianta *brt*!

Aceasta din urmă merită o atenție deosebită, căci adăugarea unui t la aceste tulpini onomatopoetice este un fenomen pe care îl întâlnim adesea și care nu poate fi neînsemnat.

Când săntem în teatru și în mijlocul reprezentării se produce u zgomot turburător, putem auzi un *pss!* general și prelung. Când însă nu se iscă o astfel de turburare a reprezentăției, ci îndărățul nostru șoptesc doi își, atunci ne întoarcem indignant cu un *pst!* scurt dar apăsat. Tot cu această exclamare atragem atenționarea unuia, care merge, pe stradă, înaintea noastră.

Deosebirea între *pss* și *pst* este deci lungimea duratei lor, motivată perfect și din punct de vedere fonetic: după *p* urmează o consonantă continuă pe care pot să o țin cât timp voesc: *pssss....* Dacă doresc ca exclamația mea să fie scurtă, năș aveă decât să pronunț un *s* scurt: *ps*. Impresia acustică în cazul acesta e într'adevăr scurtă, dar îi lipsesc sfârșitul net și tranșant. De aceea în loc să intrerup sunetul *s* prin depărtarea limbei de alveolă, deschizând strâmtarea necesară pentru articularea sunetului *s*, îl intrerup în mod cu mult mai eficace, dacă inchid mai întâi această strâmtare cu totul, ridicând limbă și lipind-o de alveolă. Astfel după *s* se naște dentala homorgană, de durată momentană: *t*. Se fapt, *pst* e mai scurt — sau cel puțin face impresia acustică de a fi mai scurt — de căt *ps*, cu un *s* oricât de puțin ținut.

1) În sfârșit avem și formele *meee și mehehe*, care prin măncercă să redeă timbrul nazal al zbierățului otî.

Dacă examinăm exemplele cele două din Alecsandri, citate mai sus, vedem că prin *brrr* poetul a vrut să exprime sensația continuă de frig, iar prin *brto* sensație de frig mai scurtă „un singur fior de frig ce-l trece pe cineva”, precum definește *Dicționarul Academiei*.

Asemenea exemple se găsesc multe în limba română. Chiar și *fuit*, citat din Delaviancea, însemnează o fluerătură scurtă (limba, alipindu-se repede de dosul dinților, intrerupe brusc ieșirea aierului printre buze) și explică pentru ce, mai ales în derivate, apare la aceste onomatopeee un *t* neexplicabil de altfel: *buf* — *buftui*, *fost* („înuită un sunet asemănător cu foșnetul de frunze” Pasculescu, *Lit. pop. glosar*) și (*Goroveiu, Cimilituri* 162). Tot astfel francezul *chut* cred că este un ș (pronunțat cu buzele rotunjite tare ceea ce explica pe ș) cu adaosul acestui *t*, prin care se curvă în mod brusc și terjecția; cred că și exclamația traneză *zut!* are un as de *t*. Este posibil ca și *aht* (substantiv), a cărui *ah* care se asează în toate limbile balcanice, să cuprindă de asemenea și a de *t* și tot aşa să se explice *t* în *of* și alături de excludă și *of*.

Când consonanța primită este *p* sau *b*, în loc de *t* apare sunetul *t*, transcris *t* sau *chi*: *b̄sti bâschii* — de unde verbul *a bâsti*, *hîs* și *hîschi* — de unde verbul *a hîschi*, *hârs* și *hârști*, de unde verb *a ha*, *ti*, *hai* și *hâiti* (*haichi*), *fâș* (de unde *fâș-nesc*) și *fâști*, *fuști* etc. Toate am explicate în *Dicționarul Academiei* pe *hai* (!) alături de *hai!* ca „exclamație de regret prin care se arată disperația reprezentată de a ceva”!)

¹⁾ De s-o ur că cons nanta care curmă în mod brusc o interjecție nu trebuie să fie „ci poa e fi or c re al a consonanta cluzivă. La Turci bunaoa că care pronun pe h fa in at, lui ah al nostru îi corespunde n a cu c uziune n pa tea din și a guri

Este r ba ca și în limba română să existe și alte sunete de acestea, care sunt cu o anumincă iune fonetică, la sfârșitul unei tulpine onomatopoetice. Astăzi se pare uneori că se poate ivi un *p*, *ca în ho p* (la aturi de hor care, în *Glosarul la Operele lui Creanga* este explicat ca „z omotu e-l facă când sorbi dintr-o dată și repede” — sau un *c*, *ca în g iore*, care imita sunetul produs când apa înghite un corp ce cade sau se aruncă în ea (Dicț. Acad.).

Nu tot astfel trebuie să judecăm pe *carcă* — alături de cărăci forma cu *c* este reconstruită din verbul *cărca*, derivat din căpră prin sufixul -*ca*, sau pe *bârnă* — alături de *bar-*, care este refăcut din *bârnă*, derivat prin sufixul - *nă* din *bar-*.

La foarte multe interjecții, care imita mai ales o mișcare sau o cădere repede, se adaugă, după vocală însă, un element final *c*, care poate avea același rost ca elementul fonetic -*t* în onomatopeele ce imită sunete, d. ex. *bâldâbâc*, *bâltâc*, *bazdâc*, *berbeleac*, *bustubuc*, *hâltâc*, *huștiuluc*, *popâc*, *șonâc* (cf. ung. *sánta „șchiop”*) *fâlbâc*, *țopâc*, etc,

8. Tulpinele onomatopoetice apar adesea rotacizate

O seamă de onomatopee imită un zgomot din jurul nostru care se naște printr'o mișcare repe de. Dintre toate sunetele produse de organul nostru vocal, acela care se caracterizează tocmai prin oscilațiunea ritmică a unei părți a organelor noastre de articulare este *r*. E deci firesc ca o parte însemnată a tulpinelor mitative să fie formate cu ajutorul acestei consonante. Dar ea apare adesea ca un plus chiar și în tulpine care, la origine, nu conțineau un *r*. Ca să rămânem la materialul cunoscut din cele precedente, putem cită exemplul lui *bz*, tulpină prin care se imită, precum am spus, zgomotul produs de zborul albinelor. Alături de această tulpină, de la care derivă verbul *a bâzâi*, întâlnim o tulpină *brz*, în *bâzăun*, *bârzoiu* (alături de *bâzoiu*), etc.

Cum s'a născut această variantă rotacizată? Zgomotul produs de zborul albinei face asupra urechii noastre impresia unui ton continuu și muzical. La *bâzăun*, nu numai că tonul acesta este mai profund, dar el nu e atât de continuu. Astfel, pe lângă *bz* se adoagă plusul acela al unui *r*, care voește să redea tocmai nota intermitentă în sunetul produs de zborul acestei insecte.

Astfel de variante rotacizate nu sunt rare în limba română, d. ex. *dudui* — *durdui*, *fâfâi* — *fârfâi*, *fișcă* — *frîscă*, *gâgâi* — *gârgâi* etc.; ele se întâlnesc și în alte limbi, d. ex. germ. *pusten* — *prusten*, *ziepen* — *zieipen*¹⁾), ital. *bulicare* — *brulicare* (Meyer-Lübke, *Etym. Wb.* 1388) *buf(f)are* — *brufolo*. (*ib.* 1021), franc. *dorloter* (*ib.* 2713), etc.

9. Zborul bârzăunelui însă poate produce și altă impresie asupra urechii noastre, pe care, cercând s'o imităm, credem c'o nimerim mai bine, dând vocii noastre un timbru *n a z a l* (precum bună-oară imitatorii de instrumente muzicale dau acest timbru vocii lor, când imită sunetul violoncelului sau al unor trâmbițe) Intr'adevăr, **nazalizarea** tulpinei onomatopoetice este un fenomen destul de des în limba noastră: alături de *bârdăun*, care arată

¹⁾ Oskar Hauschild, *Naturlaute der Tiere in Schriftsprache und Mundart* (*In Zeitschrift für deutsche Wortforschung XII—1910, p. 33*), citează varianta *bullen brüllen „a mugl, a urlâ“*, precum și *gellen grellen, adăogând „sunetul r are un oarecare rol modificator în aceste onomatopee.“*

aceeași tulpină imitativă ca fran. *bourdon*, ital. *bordone*, span. *bordon*, etc., avem noi forma *bondar*. Tot astfel alături de *ft* (șoarecele tâțâne) avem *tânț-* în *tânțar*, alături de *bf*, care a dat naștere lui *bâfan* (un fel de tânțar), avem *bnf* în varianta *bânțan* și chiar alături de *bâz-âi*, *bârz-ăun*, avem *bonz-ălău* (cfr *bâzălău*), etc. Nu știu dacă și *clămpănitul* berzii (alături de a *clăpăni*) trebuie socotit între aceste exemple.²⁾

10. În sfârșit, reduplicarea, unul din semnele caracteristice ale onomatopeelor, se explică chiar prin faptul că interjecțiile onomatopoeice le întrebuiuțăm de obiceiu repeterminate: „Hagiul... ia binișor o măslină, o aduce la gură și strecoară printre gingii, *Fol, fol, fol*, o mestecă.“ (Delavrancea). „*Fâș fâș prin păiș, paci paci prin copaci*“ (coasa; Gorovei, Cimilituri 114). Dacă deci, în loc de aceste interjecțiuni voim să punem verbul-predicat, putem să-l derivăm sau direct din interjecția simplă: *fâș: fâșâi*, sau din interjecția repetată: *fol: folfâi*.

Din exemplul acesta din urmă vedem că reduplicarea în limba română nu e completă, ci se reduce la repetarea consonantei inițiale. Tot astfel e format:

<i>bâlbâi</i>	din <i>bâl-b[âl]</i>
<i>bâjbâi</i>	„ <i>bâj-b[âj]</i>
<i>bombânî</i>	„ <i>bom-b[om]</i>
<i>dârdâi</i>	„ <i>dâr-d[âr]</i>
<i>fâlfâi</i>	„ <i>fâl-f[âl]</i>
<i>foșfâi</i>	„ <i>foș-f[os]</i>
<i>gâlgâi</i>	„ <i>gâl-g[âl]</i>
<i>mormâi</i>	„ <i>mor-m[or]</i> , etc.

Modul acesta de reduplicare se repetă atât de des în limba română, încât avem și cazuri ca *hărtăp-ăni*, derivat din *harta-p[arta]* și chiar *guzg-an*, alături de *guzan*, format din *guz* (ung. *güzü*), după felul onomatopeelor (cf. *chițcan* din *chițcăi*).

Ei nu este însă specific limbii noastre, ci il întâlnim și în alte limbi. Astfel lui *gâlgâi* al nostru îi corespunde o tulpină onomatopoetică *glg* și în limbile slave (cf. slov. *glg* ‘înghițatură’, *glgat’* ‘a murmură’, etc. Berneker, *Slav. Wb.* p. 310), lui *bombânî*

²⁾ Hauschild op. cit. 17 vorbește de varianta nazalizată a strigăturii pisicei: *maunen*, alături de *mauen* în limba germană.

un latinesc *bomb-us* (grec. βόλβος), lui *bâlbâi* un lat. *Balb-us*, cf. și *baub-or*, *bulb-us*¹), etc.

În afară de acest fel de reduplicare necompletă, există însă, ca în alte limbi, și repetarea completă a tulpinei, ca în *bubui*, care imită descăr căturile electrice din atmosferă, pe care le imităm prin repetirea silabei *bu-bu*, întocmai precum din *tu-tu* (sunetul trâmbiței) noi avem *tutu*, iar Germanii *tuten*.

Reduplicările complete sănt mai ales caracteristice pentru cuvintele din graiul copilăresc: *mamă*, *tată*, *nene*, *lele*, *țafă*, etc și repetirea unei silabe, pentru cuvintele care imită o mișcare ritmică, precum: *bânăñăi*, *bălălăi*, mai rar pentru un strigăt prelungit, precum *chelălăi*, etc²)

*

1) Poate și bulbuc al nostru să reprezinte o tulpină reduplicată a cărei formă simplă o regăsim în lat. *BULLA*, precum reduplicarea se găseste și în sardul (*logudorez*) *burbudda* 'bașică' ('campidanez') *bum-bulla* 'bașică', span. *borbo'llar* 'a gâlgâi', *borbolla* 'bașică', ital. *bor-bugliare* 'a bâlbâi', franc. *barbouiller* (etc. cf Meyer-Lubke, Etym. Wb. No. 1385—1386).

2) De sigur că variantele onomatopeelor se pot produce și prin alte mijloace fonetice, precum ar fi substituirea consonantelor de același gen întreolaltă. Astfel în bleașca-fleașcă-pleașcă sau fleoscipliosc, labiala de la începutul cuvântului se schimbă, fară să putem preciza de ce

Tot astfel nu pot fi întâmplatoare nici variantele ce se nasc prin schimbul între consonantele afone și fonice. Alături de tulpina căr- avem tulpina înrudită gar-, alături de chiorăi pe ghiorăi, alături de foș-căi pe foj-găi, alături de hârșii (hârșcăi, hârșai) pe hârșii, etc. Care sănt condițiile ce determină alegerea acestor variante? Deocamdată nu putem răspunde. Și în scara vocalică aflăm variante care au un rost simbolic. G. v. der Gabelenz, Die Sprachwissenschaft² citează cazuri interesante de simbolizare prin vocale, între altele (pag. 223, și 379 un exemplu din limba Batta, care în cuvântul pentru 'a se târî' are trei fomoe djurar ca termen general, djirir când e vorba de funte mici și djurur de animale mari și înspăimântătoare. Tot astfel observăm uneori variante cu i pentru sunete sau obiecte ascuțite, cu o pentru sunete înăbușite și obiecte rotunde, ca u pentru sunete profunde și obiecte mătăhăsoase (cf. pic și poc în românește și variantele Knack-Knick-Knoche; tapp-tipp-topp, Zapfen-Zipfel-Zopf în germană, citate de Hilmer op. cit. p. 168 §. u. Dar adesea exemplele nu se potrivesc cu această regulă (cf. la Hilmer tulpina top pag. 193, care exprimă „vârful” unor obiecte) și prin ea nu se explică schimbul vocaliei în onomatopeee ca tilinc-talanc sau germ. tick-tack, bing-bang. — Dacă asemănăm cuvintele imitative în diferite limbi vedem că la strigătele unor animale diferă mai mult sau mai puțin sunetele prin care sănt reproduse, dar rămâne pretutindeni, ca notă caracteristică, numărul silabelelor și rimul lor. Astfel e strigătul cocoșului cu-cu-ri-gu, dar și cât-câri-gă, germanul ki-ke-ri-ki; în strigătul prepelișel noi auzim pit-

*

11. Dacă ne îndreptăm privirile spre schimbările **fonologice** pe care le sufer onomatopeele, observăm, ca și la celealte cuvinte ale limbii, aceleași două principii conducătoare: principiul clarității, care caută să mențină nealterată forma expresivă, și al economiei de puteri, care modifică combinațiile de sunete spre a înlesni pronunțarea lor cu cel mai mic efort posibil.

Atât că la onomatopeee, în măsură mai mare decât la cuvintele vechi ale lăimbei, e mai puternică tendința de a nu modifica o formă recunoscută odată ca expresivă. Cât timp onomatopeele se simt ca vorbe imitative, cât timp există deci conștiința că onomatopeea redă prin imitație niște sunete din jurul nostru, atât timp asociația între sunetul imitat și între onomatopeee oprește o desvoltare a cuvântului după legile fonologiei, întru cât această evoluție ar schimbă în mod vădit asemănarea între sunetul din natură și cel redat prin limbă. Gabelenz (*op. cit.* 208) arată că cuvintele germane *Kikeriki*, *Kuckuck*, *piepen* au rezistat transformărilor cunoscute sub numirea de „*hoch-deutsche Lautverschiebung*“. Meyer-Lübke (*Etym. Wb.* No. 1171) citează cuvinte onomatopoetice care în dialectele italiene păstrează grupul consonantic *bl* — nealterat în *bi* — la începutul cuvintelor, iar Berneker (*Slav. IVb.* p. 290 și 84) citând pe cehul *gagati*, — cu *g* păstrat — alături de rusescul *gagatj*, sârbescul, slovenul *gagati*, etc. adăugă »*g* indică onomatopeea«, iar după ce arată corespondențele regulate ale vechiului *brenkati* (*brencați*), păstrate în limbile slave moderne care au pierdut nazalizarea, citează și forme cu *n*, care să reintrodus spre a corecta sunetul („*zur Lautbefestigung wieder eingeführter Nasal*“). Tot astfel ceteim în *Dicționarul Academiei* despre *bălăi*, întrebuiușat în Ardeal despre oaie: Cuvânt onomatopoetic, care e de comparat pe de o parte cu lat. *balare* *belare* pe de altă parte cu slavul *blejati* (rus. *blejati*, rut.

pa-lăc, *Germanul pik-de-rik*, *Ungurul pit-pal-lot*; în unele părți ale Bucovinei se zice că prepelita strigă: prind păduchi! Cucul are un strigăt bisilab: *cu-cu*, pe când pupăza de trei relabe: *pu-pu-pu*. (*Cf. Gabelenz, op. cit. 255 S. Șutu Strigătele animalelor*). — Tot astfel rima e desigur un factor important al onomatopeei. Forme ca *fâța-mâța*, *hurduc-burduc*, *tercea-percea*, *treanca-fleanca*, *hodoronc-tronc* etc., au fost plăsmuite după legi analogice ca *tâlmoș-balmoș*, *calea-valea*, *mură'n-gură*, *sfară'n-țară*, luntre și punte, *târăș-gropiș* etc.

blejaty, blijaty, bulg. *blêja*, sârb. *blejati*; cfr. și germ. *blöcken*, cu formele vechi și dialectale *bloegen*, *blên*, etc.) Alăturând cuvântul românesc de cel latin, am adăogat: «este posibil ca în astfel de cuvinte, care reproduc un sunet, regula fonetică a trecerii lui *l* intervocalic în *r* să nu fi fost valabilă; și sufixul *-ăł* denotă natura onomatopoetică a cuvântului.» Străbunii noștri români ziceau deci despre oaie că *balat* sau *'belat*, voind să mite prin combinația *b-l* sunetele ce le auzeau la acest animal. Așa vor fi continuat a spune câteva veacuri după ce se așeazăseră în părțile noastre. Când *l* începușe să treacă, între vocale, în *r*, fiind încă vie conștiința că această combinație de sunete *b+l* este imitativă, din *balare* (s. *belare*) nu s'a putut naște *bärə* (s. *bera*), căci grupul *b-r* nu se mai potrivea cu behășitul oilor.

De aceea nu este nici o piedecă de a aduce în legătură pe *tont* al nostru — deși o s'a păstrat înaintea nazalei — cu cuvintele românice citate de Meyer-Lübke (*Rom. Wb.* No. 8988) sau de a derivă, precum am amintit mai sus, pe francezul *petit* din onomatopeea *pit-*, fără să fie nevoie să reconstruim un tip **pitt-*

Greu este numai a constată astăzi, când un cuvânt de origine onomatopoetică încețează de mai fi simțit ca atare într-o limbă, căci raportul lui cu sunetul din natură, care i-a dat naștere, poate să fie simțit de unii, iar de alții nu. În general „simbolul” exprimat prin sunete va fi simțit mai mult timp la acèle cuvinte care în mintea noastră nu se leagă de o imagină precisă, dar deșteaptă imediat ideea sunetului respectiv: dacă între toate păsările, cocol păstrează mai bine numirea sa de natură onomatopoetică, cauza e de sigur că cei mai mulți dintre noi nu avem o imagine exactă despre această pasare sperioasă, pe care n'am văzut-o niciodată, ci am auzit-o numai atât de des¹⁾).

Dinpotrivă simțul de onomatopee se va pierde mai întâiu la acèle cuvinte care prin desvoltarea lor semantică s'au depărtat de înțelesul original care să amintească sunetul natural ce

¹⁾ Se pare că în limba germană, într-o vreme, din numirea *Kuckuck* s'a desvoltat, după legile fonetice, forma *Gauch*, sinonimul lui *Kuckuck*, dar că mai târziu, prin imitația strigățului acestei păsări, s'a născut din nou cuvântul onomatopoetic *Kuckuck* (cf. *Hildebrand*, ap. *Hilmer*, op. cit. pag. 166).

le-a dat naștere, prin imitație. Astfel în expresia *o fără „puțin”* numai cu greu mai simțim legătura cu verbul onomatopoetic *a fărâl*, iar *un pic* ‘puțin’ și *a pică*, care în Bucovina bună-oară a substituit cu totul pe ‘a cădeă’, cu greu va mai deșteptă azi în mintea cuiva sunetul produs de lovirea (*pic-pic*) stropilor de apă pe pământ. A fost deci firesc ca în dilectele care pre-fac pe *p* în *k'* înainte de *i*, acest cuvânt să se pronunțe, după legile fonetice, *chic*.

12. Căci și celălalt principiu lingvistic, a cărei urmare este modificarea sunetelor unei limbii după anumite norme, se găsește la onomatopeee, care uneori **se desvoltă** în mod normal, **după legile fonologiei**.

Fiind că onomatopeele imită de obiceiu zgomote iar nu tonuri (muzicale) din natură, scheletul propriu zis al lor îl formează consonantele, iar nu vocalele. De aceea cele spuse mai sus se raportă cu deosebire la transformările fonetice ale consonantelor. Da-ă bunăoară, alături de tulpinele *bâj-*, *fâs-*, *fâș-* aflăm și variantele *boj-* (*bojbâl* = bâjbâi), *fos-* (*fos!* interj. *fosâl* = fâsâi), *foș-* (*foș* interj., *foșâi* = fâșâi, *foșfâi*, *foșfol*), *mor-* (*mormâl*, cf. *mâr*) s-ar putea prea ușor ca acestea din urmă să nu fie niște variante cu altă vocală, ci să se fi desvoltat în mod fonologic din cele dintâi prin cunoscutul fenomen de schimbare a lui *ă* sau *â* în o după labială (și chiar înaintea ei, d. ex. *gâfâl* și *gosâl*).

13. Dar și celelalte fenomene, pe care fonologia le subsuzează de obiceiu sub titlul colectiv de accidente generale se pot observa la onomatopeee.

Astfel tulpinele onomatopoetice se pot augmenta prin adăugarea unui *s* protetic. Alături de tulpina *făr-*, cu variata *for-*, avem variantele *sfăr-* și *sfor-*, despre care vom mai avea ocazia să vorbim.

Un caz de disimilare avem în latinul valgar *urulare* în locul clasicului *ululare* (românescul *urlă*). Tot astfel forma *mornâl* ar putea fi disimilată din *mormâl*. Nu știm întru cât se

pot admite cazuri de metateză și dacă între tulpina *bârz-* (cf. *bârzăun* etc.) și *zbâr* (cf. *zbâr-năi*) există vreo legătură.

*

14. Trecând acum la observările ce ar fi de făcut asupra derivatiunii cuvintelor din tulpine onomatopoetice, trebuie să mărturisim din capul locului că în privința aceasta terenul e atât de puțin cercetat și s-ar putea spune foarte multe. Dar cadrele acestui articol ne constrâng a ne mărgini numai la câteva observări, relevând ceea ce ni s'a părut mai caracteristic.

Vom cerceta mai întâiu *verbele*, care formează contingentul principal de cuvinte onomatopoetice.

Verbele acestea sunt aproape toate de conjugarea IV, dar **sufixul** prin care sunt derivate nu este -esc (la inf.-i), ci -ăesc sau -ăiu (la inf.-ă¹). A da exemple aici cred că e de prisos O listă bogată, dar care nici pe departe nu e completă, se găsește la Hasdeu, *Etym. magn.* 2209—2211₂). Intercalarea acestui și între tulpină și suffix n'a fost încă explicată; vom cercă deci să-i găsim originea.

1) În cele mai multe regiuni, și în limba literară, acest-ăi dacă tulpina are un ă; se zice deci fâlfâi (în Ardeal fâlfâi), dazciofăi; după sunete mutate apare și forma-ii.

2) Înloc de a completa lista lui Hasdeu cu exemple adunate de mine, voi cercă să arăt cele patru categorii mai obișnuite ale onomatopeelor în-ăi:

a) Producerea sunetului caracteristic pentru diferențele animale: musca bâzăe (face bâz), oaia behăește (face behehe), cerbul boncăe, soarecele chișăește (cf. chițcan), purcelul covișăește, gâscă gâgăe, porcul grohăe, rațele hăcăesc sau măcăesc, capra măcăcăește, broaștele ocăcăesc, greierul țiriesc, etc.

b) Producerea din partea omului a unui sunet care nu este un element al vorbirii: bălăi 'stottern', bâlbâi 'stammeln' (cf. lat. *balbus*, bulg. *blb.*), bombăi 'murmeln', buhăi (la plâns), ciofăi și clefăi (la mâncare), fontăi 'naseln', gâfăi (de oboseala), horcăi (în *sonn*), lălăi, molfăi (mâncând), puțăi (de căldură), ronjăi (cu dinți), etc.

c) Producerea unui zgromot-mățele corăe, chiărăe sau gorăe, roatele durăe, frunzele fâșăe, apa gâlgăe, lucrul târât hârsăe, focul pâlpăe, bradul pârăe în foc, omul pleoscăe prin apă, găina răcăe (în pământ), pasărea răpăe cu aripiile, apa jârăe, omul torăe (din *gură*) și topăe cu picioarele, ceasul ticăe, vântul vâjăe, mașina stricată zbârnăe sau hârăe, pintenii zornăe, etc.

d) Producerea unei mișcări repezi sau repetate, de cele mai multe ori împreună cu un zgromot: bălălăi sau bănnăni (cu picioarele), dărdăuți (din dinți), steagul fâlfâie, a se fâșâi, a se hârțâi, a șopâi, a se hușâi, a moțâi, a pălălăi etc.

De la interjecția *cloc!* prin care găina își chiamă puii, avem substantivul postinterjecțional *clocă*, care însemnează tocmai o găină cu pui, sau o găină căre e capabilă de a scoate pui din ouă. Acțiunea „a scoate pui din ouă“ se exprimă prin verbul *cloci*, care nu este o onomatopee, ci este un derivat din substantivul *clocă*, în același fel ca cele mai multe verbe postsubstantivale. Limba noastră nu se mulțumește însă cu aceste derive; ei îi mai trebuie un verb de natură imitativă, care să redea strigătul caracteristic al *clocelor*.

Dacă de la interjecția *cloc!* am derivă, prin sufixul obicinuit *-i* (*-ese*), un verb, am ajunge îatăși la forma *cloci*. Imprejurarea că în modul acesta s-ar naște omonime, că am avea deci o singură formă pentru două cuvinte deosebite ca formațiune și ca înțeles, n'ar fi cel mai mare inconvenient. Dar există altul, mai grav: Verbul ce va exprima strigătul produs de clocă trebuie să păstreze caracterul său imitativ, să reproducă cât se poate de fidel tulpina onomatopoetică, care, pentru Român în cazul acesta, este *cloc*. Transformările fonetice ale limbii noastre ar însă ca orice *c* urmat de *e* sau *i* să se schimbe în *č*; astfel *clocesc*, *cloci* nu mai poate conserva intactă tulpina *cloc*, ci o preface în *čloč*. Pentru menținerea deci a acestui caracter imitativ s'a ales sufixul *-ăesc* și verbul onomatopoetic este în limba noastră: *clocăi*.

Cele spuse aici firește că nu explică originea sufixului *-ăi*, ci ne dău numai o lămurire, de ce acest sufix a ajuns la o răspândire atât de mare în limba noastră. Originea însăși a lui a rămas încă neexplicată, căci, pentru a conserva pe *c* sau *g* intact înainte de sufix, se putea intercală, între tulpină și sufix, tot atât de bine un *-o-* sau un *-u-*, cu atât mai ușor, cu cât un sufix *-ui* există în limbă, deși cu altă funcțiune¹⁾). De ce s'a ales tocmai forma *-ăi*?

Originea acestui *-ă-* trebuie căutată în verbele iterative de origine slavă.

Alături de *târăsc* avem în limba română forma *târâiu* sau *târâdesc*, care însemnează o »târîre încoace și încolo«, cele

¹⁾ Verbe ca *brohoi*, *foroi*, *zurui* sunt forme secundare, născute din *brohăi*, *forăi*, *zurăi* prin asimilare vocalică; ele nu conțin deci un sufix *-oi*, *-ui*, ci tot sufixul *-ăi*, alterat mai târziu.

două verbe deosebindu-se cam ca francezul »tirer« și »tirailler« sau germanul »ziehen« și „zerren“. Cu toată mica deosebire de înțeles, cuvântul nostru pare a derivă din paleosl. *treti* »a frecă« (în înțeles perfectiv) și *tirati* „a frecă mereu“ (în înțeles iterativ¹). Verbele slave au trecut în limba română cu tulpina prezentică, aşa că de la *t(ł)r-ą* avem *târ-ăsc*, iar de la *tira-ja* avem *târădesc* (s. *târăiu*). Pe lângă sufîxul indiferent pentru înțeles -esc, s'a născut deci un sufîx -ăsc care e caracteristic pentru verbe cu înțeles iterativ.

De la acestea el a putut fi împrumutat cu ușurință pentru derivarea verbelor onomatopoetice (unde se simtează trebuința de a avea alt sufîx decât -esc). Acestea în cea mai mare parte însemnează tocmai o *mișcare repetată*, deci sănt înrudite în ceea ce privește înțelesul lor cu iterativele. Intr'adevăr, spre a nu cită decât un singur exemplu din o sută, *fâlfâesc* însemnează, »mă miș încoace și încolo, purtat de vînt“, întocmai precum *târădesc* însemnează „târăsc încoace și încolo“. Imprumutul acesta de sufîx de la o categorie de verbe la alta s'a putut întâmplă cu atât mai ușor, cu cât un număr destul de însemnat dintre iterativele slave în -ati, trecute în limba română, au toate semnele distinctive ale onomatopeelor, astfel *lăpăi* din bulg. *lapam* „schlürfe“, *măhăi* din paleosl. *mahati* (bulg. *macham*) „bewege hin und her“ (*Cihac*, II, 182), *răgăi*, din paleosl. *rygati* „ructare“ (*ib.* 312) etc.

15. Alături de formele iterative *mahati*, *rygati*, există, în limbile slave, și forme *perfective* formate prin adăogarea sufîxului -năti: *ma(h)-năti*, *ryg-năti*.

Astfel de deriveate în -năti au trecut și în limba română. Pe unele din ele nu le mai simțim ca deriveate: în cuvântul *indrăznăti* (din paleosl. *drūznăti*) nu mai simțim nici o legătură cu *dârz*, iar pe *răcăti* (din paleosl. *ryknăti*), neexistând alături de el un derivat de la tulpina slavă *rük-*, iarăși nu-l putem desparti în tulpină și în sufîx. În schimb, alături de *plesnăti* (paleosl. *plesnăti* din *plesk-năti) s'a păstrat și forma *plescăi* (din iterativul *pleskati*). Din astfel de cazuri s'a putut desparti un sufîx -nesc, care, alipit la tulpine onomatopoetice, servește spre a forma verbe

¹⁾ *Cihac*, II, 412

care exprimă »o acțiune scurtă sau momentană«, deci scot la iveală tocmai nota aceea care formează și în limbile slave trăsătura caracteristică a perfectivelor în *-nati* față de iterativele în *-ati*. Astfel de deriveate în *-nesc* sânt: *bufnesc* (cf. bulg. *buhnuvam* 'lovesc, bat', sărb. *buhnuti* 'a frângé'), *foșnesc*, *pocnesc*, *puñnesc*, *scrâşnesc*, *svâcnesc*, *fâşnesc*, etc.

Ele nu trebuie confundate cu **verbele în -ănesc**, dintre care cele mai multe au variante în *-ăesc*, și care s-au născut după analogia lui *ciocănește* (*ciocane+sc*), despărțit greșit în *cioc* *ănesc*. Astfel de verbe sânt: *bocănesc*, *bombănesc*, *clămpănesc*, *clânțănesc*, *cloncănesc*, *păcănesc*, *țăcănesc*, *trâncănesc*, *troncănesc*, *zângănesc*, etc.

Din contaminarea sufexelor *-ăesc* și *-nesc* s'a născut **sufixul -năesc** pe care-l întâlnim în *foşnăl* (*foşăl+foşni*), *zbârnăl*, etc.

Precum vedem din cele precedente, limbile slave au avut o influență mare asupra desvoltării onomatopeelor românești, cărora le împrumută chiar cevă din „genul verbal”, caracteristic pentru limbile slave și strein de spiritul limbii noastre.

Influența aceasta se recunoaște și în alt sufix care servește la formăjuna verbei ordinar tulpine onomatopoetice, **sufixul -căi**. Dacă cetea ceea ce spune Miklosich în a sa *Gramatică comparativă a limbilor slave*, vol. II, pag. 470 §. u. despre sufixul *-kati* în limbile slave, e greu să ne facem o idee lămurită despre funcțiunea lui. Din materialul bogat ce-l dă însă putem constată mai ales două lucruri și anume că el se întrebunțează cu predilecție a) spre a forma, de la interjecții, verbe care exprimă producerea acelei interjecții, d. e. rusește *ajkati* „a face aj!“, *aukatî* „a strigă au!“ sărbește *gic'ati* „a face gic!“ *kitkati* „a zice kit!“ *iškati* „a hâșâi găinile, strigându-le iš!“ etc (cfr. Miklosich, op. cit. II, 473), — b.) a da un înțeles diminutival-frecventativ noțiunii verbale, d. e. sărb. *griskati* „inordicare“, *stipkati* și *cupkati* „a ciupeli“, etc. (ibid, 472). Aceste două înțelesuri le au și deriveatele românești cu **sufixul -căi**, precum *foșcăi*, *horcăi* etc.

16. Trecând de la verb la celealte părți ale vorbirii deriveate de la onomatopee, ne bate la ochi mai ales **caracterul spontan** al multora din ele: din *bârâl* s'a născut (după analogia lui *borbec*) substantival *bârâec* 'miel'.

Astfel avem derivații directe — fără sufix — de la tulpina onomatopoetică, deci un fel de deriveate **postinterjecționale** precum și multe deriveate directe **postverbale**, care au mai adesea înțeles *concret*, însemnând obiectul sau chiar ființa care produce acel sunet sau face mișcarea pe care o redă onomatopeea. Am pomenit mai sus pe *clocă*, mai adaogem pe *bâză*, *bâță* (în *codobâță*), *boanză*, *boarnă*, *boarză*, *cârcotă* (cârcotii), *fleașcă* (fleașcă), *forfoană* (forfonii), *gâfă* ‘om gras care gâfă’, *ghioarcă*, *pleasnă* (plesni), *sfichiu*, *țacă* etc. poate și *gotcă* reconstruit din *cotcodăci*.

Avem și **adverbe** formate direct din interjecție sau din tulpina verbală prin adăugarea unui -a final, precum *fâța*, *forfa*, *forfota*.

Foarte multe **numiri de animale** se derivă din onomatopeee cu sufixele cunoscute ale limbii. Deoarece formațiunile acestea le-a studiat pe larg Martin Hiecke în lucrarea sa *Die Neubildung der rumänischen Tiernamen* (în al XII-lea Anuar al Seminarului din Lipsca, 1906), nu mai e nevoie să mă opresc asupra lor.

Nici despre **abstractele verbale** nu e mult de spus, atât doar că infinitivele în funcțiune de substantive sunt foarte puțin întrebuițăte; ceva mai des participiile substantive și derivele în *-tură*. Sufixul propriu zis al acestor abstractive este însă *-et* și slavonescul *-ot* (care la rândul său a dat naștere sufixului verbal *-otă*, d. ex. *bleh-otă*, *boc-otă*, *cârc-otă* etc).

Când avem a face cu verbe onomatopoetice, mai ales când acestea exprimă un defect a organului vorbirii, ne bate la ochiu că **adjectivele verbale** în *-tor* sunt foarte rar întrebuițăte și în locul lor se întrebuițează, cu înțeles *activ* și *rezentic*, forma **participiului adjectiv**: om *bâlbâtor* care bâlbâeste, *fonfător* care e fonf, fată *fâțătoră* — care se fâțăe mereu, *gâjător*, etc.

*

17. Cele mai interesante probleme le pune onomatopeea **lexicografului**, căci ea este — pe lângă deriveate și împrumuturile din alte limbi — aproape singurul mijloc de îmbogățire a limbii cu elemente nouă lexicale. Setea de a-și îmbogăți tezaurul lexical e nepotolită în fiecare limbă și este mai mare decât trebuința

reală după cuvinte nouă. Asemenea zgârcitului care adună paralele și din ce adună ar vrea să aibă mai multe, primim cuvintele nouă, chiar când ele sănt un lux, chiar când nu exprimă atât de bine, ca vorbele vechi și uzuale, noțiunea ce-o reprezintă. Dreptul în ereții, farmecul noului le ajută să prindă rădăcini Astfel se explică răspândirea rapidă a onomatopeelor, care în cele mai multe cazuri sănt formații spontane și individuale. Mai ales cuvintele imitative sănt menite să fie primite repede, căci ele deșteaptă totdeauna în noi o asemănare (mai mult sau mai puțin reală) între sunet și noțiune.

Dacă vechiul *taur*, aromânește *tavru*, este înlocuit în multe regiuni d. ex. la Megleniți sau în Bucovina prin *bugă* (din turc. *buga*) sau prin *buhaiu* (din slav. *bugaj*, *buhaj*), de sigur că în parte la această înlocuire e de vină coloritul onomatopoetic al acestor cuvinte.

Mai instructiv e un alt exemplu. Sunetul produs de albină când zboară se redă în românește, în diferite regiuni, prin cuvintele imitative: *bâzâit*, *bombânit* (*bombăit*, *bombănat*), *zuzâit*, *vâjâit*, *zbârnâit*. În limba literară se întrebunțează aproape exclusiv termenul dintâi și de sigur nu numai fiind că e mai răspândit geograficește decât celelalte, ci și pentru că l-a prins atât de frumos Eminescu în versul pe care-l știm cei mai mulți de-a rostul:

Dar ce zgomot se aude? *Bâzâit* ca de albine...

Observatorului atent nu-i va fi scăpat din vedere că în timpul din urmă se introduce, la scriitorii tineri, tot mai mult un alt cuvânt, care-i dispută locul. E cuvântul *zumzet*. Poate mă'nșel, dar îmi pare că acestuia îi putem stabili originea. E strofa poetului Coșbuc:

Numai *zumzetul* de-albine
Fără 'ncepere și-adaos
Curge 'ntr'una, par'că vine
Din adâncul firii pline

De repaos

(În Miezul verii, *Fire de tort*, p. 58)

Dela Coșbuc a trecut la Iosif:

În auz îmi sună bland
Zumzetul de-albine...

(Visul, *Patriarhale*, p. 19)

iar de la acesta la poeții și prozatorii din jurul său, la D. Anghel și la Sadoveanu („Auzi zumzetul albinelor. *Povestiri de seară*, p. 18).

Presupun că la Coșbuc însuși, el e o simplă — și înconștientă — românizare a germanului *Summen*. Românizarea aceasta e făcută atât de absolut în spiritul limbii noastre — iarăși în mod inconștient și datorindu-se numai simțului de limbă deosebit de fin al poetului Coșbuc — cu reduplicarea caracteristică și cu sufixul *et*, încât nu-i nici o mirare dacă a prins în timp atât de scurt rădăcină așa puternice în limba noastră literară. Și iată că n'a lipsit nici fuziunea acestui element nou cu cele vechi ale limbei: din *zumzet* și *bombăit* s'a născut forma *zumbăit* („Albinele, cu zumbăit auriu rupeau tăcerea. I. Boteni, *Sămănătorul*, IV, p. 287).

Dar chiar și când limba are cuvinte vechi și destul de expresive, vine adesea onomatopeea să se alăture la ele. Astfel pentru ideea „a umblă repede încocace și încolo, mulți de odată” avem, prin asemănare cu un *furnicar*, cu un *roiu* de albine sau cu un corp în putrefacțiune năpădit de *viermi*, cuvintele *a furnică* (latin) și *a roi*, *a viermul* (formații românești), la care se mai adaugă *a foi* (latin), propriu „a se mișcă încocace și încolo ca niște foi”, *a mișună* (latin), propriu „a se amestecă unul într'altul” și *a mișul* de la aceeași tulpină. La acești cinci termeni mai vin onomatopeele *a bâjbâl*, *a forfotî*, *a foșcăluî*, și *a fojgâl*.

18. Urmărind cu atenție aceste onomatopeee lexicograful poate să facă interesante constatări asupra răspândirii geografice a cuvintelor, să descopere desvoltări semantice dintre cele mai instructive¹⁾, alunecări dintr'o sferă de idei într'alta și întrebunțări figurate, cu un cuvânt, să urmărească toată gama de desvoltări de înțeles pe care o întâlnim și la celealte cuvinte ale limbii.

---

1) Părerea lui Wundt, op. cit. p. 451 că onomatopeele nu sufer desvoltări semantice este greșită și arată că învățatul german n'a cunoscut cu atenție opere lexicografice.

Cu deosebire interesant este a urmări cum aceste cuvinte nouă, intrând în limbă, își caută un razăm în cuvintele existente și îl găsesc, fie printr-o asemănare formală sau semantică. Astfel, de la tulpina *bz* s'a format numirea insectei *bâză*, ca sinonim a cuvântului 'streche'. E cunoscut că dobitoacele mușcate de streche, fug ca nebune, cu coada ridicată. Pentru aceste manifestări ale dobitocului strechiat germanul are verbul *biesen*, care de sigur e de aceeași origine onomatopoetică, iar Românul zice că animalele fug „cu coada *bâzoiu* (sau *bârzoiu*)“. Intrat odată în limbă acest cuvânt și-a putut întinde sfera de întrebuițare și s'a zis, prin analogie, și despre un om cu părul nepieptănat (cf. ‘cu părul măciucă’) că e cu *părul bârzoiu*, sau *bâzoiu*. Dar pentru noțiunea de nepieptănat limba mai are alte cuvinte, împrumutate din ungurescul *borz* (cf. *borzos* ‘nepieptănat’) d. ex. *bo(a)rză*, *a se burzului* etc. Era aproape fatal ca cele două tulpine asemănătoare ca formă, ajungând pe aceeași cale în desvoltarea lor semantică, și se amestece. Astfel vedem că verbul *a se bârzoia* însemnează și ‘s'emporter, s'irriter’, înțeles care ne aduce aminte de viața strechiată, dar și ‘se pavanner’, căre se leagă de înțelesul verbului de origine ungurească.

Astfel de **contaminări** de tulpine onomatopoetice cu cuvinte vechi ale limbii sănt la ordinea zilei și ele explică multe forme neașteptate. Voiu cită câteva exemple. Alături de *flutură* (din lat. **fluctulare*) avem o formă *fluștură* cu un și neexplicat. „Se pare că verbul *flutură* s'a contaminat cu tulpina *flișc*, adăogându-se astfel, să noțiunea ‘mișcării fâlfăitoare’, ideia ‘sunetului șiuerător’, produs de ea în aer“ (*Dicționarul Academiei*). Din cuvântul *larmă* și onomatopoeticul *halalăie* „zgomot, gălgăie, larmă, gâlcevă“ s'a născut, pe cât se pare, forma *har-malaie* ‘harababură, confuziune impreunată cu larmă mare’. Varianta *gâsâi* a onomatopeelor *fâsâi* sau *sâsâi*, prin care se exprimă sunete produs de gâsca speriată, datorește, probabil, pe g printr'o apropiere de cuvântul *gâscă*.

Uneori vorbe vechi ale limbii (moștenite sau împrumutate) fac impresie de cuvinte onomatopoetice. Atunci se poate întâmplă că tulpina lor se **onomatopeizează**, se modifică în felul cu-

vintelor imitative. Câteva exemple vor arăta ce vom să spunem. Verbul *a suflă* (din lat. *suflare*) poate deșteptă, prin sunetele sale, impresia acustică pe care o face vântul asupra urechii noastre. În graiul copilăresc am auzit adesea forma *fuflă* care s'a născut prim asimilarea lui *s* față de *f* următor, care însă în același timp aduce foarte mult cu verbele onomatopoetice cu tulpină reduplicată. În Bucovina (comuna Roș) se aude un cuvânt *fuflîfă* cu înțelesul de 'viscol', care este derivat tocmai din această tulpină *fufl-*, în loc de *sufl-*. (*H*)ala.u, cuvânt de origine turcească, care însemnă 'cortegiu, procesiune, convoiu' ajunse cu timpul să însemneze 'adunare gălăgioasă de oameni'. Din acest cuvânt, cu sensul din urmă, s'a derivat verbul *hăla* 'a face gură, a se certă', care (și din pricina terminațiunei) fiind considerat ca onomatopee, a primit forma mai lungă *hălălăi* 'a vorbi cu toți de odată, a face gură mare' (cu derivatul *hălălie* și cu varianta *hălăcăi*). Din cuvântul *hălpav* 'iacom' s'a extras tulpina *hălp-*, derivându-se verbul onomatopoetic *hălpăcăi* 'a înghiți iacom' (ca și când ar exista o interjecție *hălpăc'*).

Că de fapt simțul nostru de limbă stabilește imediat un raport între onomatopeee și celealte cuvinte ale limbii o dovedesc exemple ca următorul. Din n.-grec. καραγάτα am împrumutat pe *caragață* 'țarcă, coțofană'. Cuvântul acesta face atât de mult impersia unei onomatopeee, încât Delavrancea (*Sultănică* 224) vorbind despre o femeie vorbăreață, scria: „Taci... muiere; și ce-ai văzut și ce-ai auzit mai bine le vedea și le auzea coțofenile, că tot atâta ei. *Gara-gața*, ca și ele.“ E același fenomen care face ca Românul să audă în diferite strigăte ale animalelor cuvinte ale limbei lui: Bibilica *păcăe* sau face păcat-păcat!“ (*Dicț. Acad.*), „pușul zice puiu-puiu“, „curca zice chior-chior“, etc.

*

19. Despre raportul sintactic al onomatopeei cu celealte părți ale propoziției nu e mult de spus, nefiind altul decât al vorbelor uzuale ale limbii. Numai câteva observații.

Verbele care îmită sunete din jurul nostru sănt de la natură **intransitive**. Cu toate acestea printr'o lărgire a funcțiunii ușor de explicat se poate naște un raport între predicat și complement atunci când verbul nu e o imitare simplă a vocii animalelor, ci exprimă un îndemn, sau o alungare a lor. Astfel intransivitul *bârâi* ‘a strigă oilor *bâr-bâr*, ca să le faci să neargă înainte’ apare în funcțiune transitivă: *a bârâi oile* ‘a le mână, strigându-le *bâr-bâr*'; de asemenea: *a hâșâi găinile* ‘a le speria strigându-le *hâș*, etc. Tot astfel se zice că *sfârâe cărbunele*, când îl bagi în apă; prin întrebuițare **factitivă** se poate zice și „*sfârâi* (=făcă să sfârâe, stinse) în ulcică trei cărbuni” (Sandu, *Două neamuri*, 264).

Foarte adesea **interjecția onomatopoetică** se întrebuițează ca predicat, având funcțiunea unui **verb**: „*Și — hârști*, o palmă” însemnează ‘îi plesnă o palmă’, „*Și — bâldâbâc*, în apă” însemnează ‘sări eu zgromot în apă’ sau ‘se scufundă de odată în apă’. Funcțiunea sintactică o dă acestor interjecții ascultătorul, prin interpretarea ei potrivită cu împrejurările. Astfel când copilul vrea să pună mâna pe sobă și părintele îi strigă *bâja* (sau *bâta*), această exclamare poate fi interpretată sau ca un **verb** ‘arde’ sau ca un **substantiv** ‘foc’ sau ca un **adjectiv** ‘fierbinte’. Nîmic mai firesc decât ca să se nască din interjecția aceasta veșbul prin care ea să clasează în mod firesc și neechivoc între cuvintele limbei: Nu pune mâna pe sobă că *bijește* (frige)!

20. Terminăm cu câteva observații de natură **stilistică**.

Inavuțirea limbei prin onomatopeee va însemna numai atunci o bogăție reală a ei, când intrarea lor în limba literară nu va urmă fără selecțione. Scriitorii noștri din generațiile mai tinere, cu tendința de a coloană limba cu expresii și cuvinte populare, merg adesea prea departe și o încarcă cu vorbe dialectale neînțelese de cei mai mulți cetitori și cu expresiuni care se potriveșc în limba vie și figurată a țăranului, dar nu au loc adesea în graiul mai concis și mai clar al cărturarului. Dar nici chiar țăranul nostru, cumpătat din fire, nu întrebuițează, fără măsură, aceste interjecții onomatopoetice, cu care știe să-și învioreze atât

de frumos stilul. Voiu cită un pasaj dintr-o novelă îscălită Izabela Sadoveanu și publicată în *Nouă revistă română* (III, 410), în care se descrie o vânătoare: „*Pâs-pâs... veneâ dihana printre stoguri... Bang!... dă Sandu drumu pistolului și eu, lîva, băiete spre pârléaz. Matahală turbată, după mine. O auzéam găfâind și i șimțeam par'că suflarea fierbirile după ceafă.. Tuști peste pârléaz! Odătă am simțit matahală în spiriare.* În hâțase cojocul și-l scutură de-ř mergeau petecele. Eu, cât ai clipi din ochi, mă'ntorc, și paf, cuțitul între ochi. N'a zis nici pâs, și a căzut grămadă la pământ“. Astfel de descrieri fac mai mult impresia unei bucăți artificiale date ca exercițiu la capitolul ‘Interjecțiunea’ într-o gramatică, decât să se întîne cu povestirea unui țărăan.

O imbogățire reală a limbii literare o alcătuiesc numai acèle onomatopeee care nu intră ca simple sinonime, din diferitele regiuni, pe lângă termeni existenți și cunoscuți, ci exprimă nuante nouă de înțeles. Astfel, pentru omul cult, trăit la oraș, găina *cotcodăcește*. Pentru țărani însă limba e mai bogată în termeni căre să arate sunetul produs de găină la diferite ocazii. Găinile *cotcodăcesc* înainte sau după ce au ouat sau când se adună speriate (de uliu) în jurul cocoșului; când sănt sătule umbilă prin curte încoace și încolo *cărcăind*; când se află în primejdie *cârâe* cu penele zborșite, iar cloșca *cloncă(n)ește*. (Datele sănt scăse din lucrarea lui S. Șutu despre *Strigătele animalelor*). De sigur că n'ar fi o operă înutilă dacă manualele noastre școlare ar stăruiau mai mult asupra acestor diferite expresii considerate pe nedrept de sinonime. Autorii lor ar găsi de sigur la scriitorii noștri îngrijîti exemple destule. Astfel M. Sadoveanu în *Povestirile sale* (p. 127) povestește despre un vânător rătăcit, care se apropié de o casă. Câni îl simt și încep să latrè. Cuvântul acesta obicinuit și deci lipsit de relief e înlocuit prin alte trei, care exprimă foarte potrivit diferitele stadii ale lătratului: „Doi câni mari se repeziră din întuneric la mine *zăpăind*... [În casă nici o miscare] Câni, întărâtați dedea ocol, *hämäind* mânoși... [Ușa se deschide, un glas se răstește către câni care] tăcură și se retraseră *mărâind* în umbră“... Alt exemplu din Brătescu-Voineschi (*Nuvele și schițe* p. 55—56): „Să mai auzi și *fâșăiturile* petiilor, *tăcăniturile* armelor, *pocnetul* deschis și cinstit al palmelor, *bufnitul* mut și infundat al pumnilor... și atunci o să ai deplină idee de ce va să zică o pregătire de inspecție de Don Colonel.“

Cu deosebire poetii întrebuintează onomatopeea spre a simboliză și prin sunete ideea exprimată. Traducerea lui St. O. Iosif „*Cataracta Londrei*“ după Souþey, publicată în revista *Cum-*

păna (a. 1910) p. 213—215 e deosebit de bogată, în partea finală, în astfel de ohomatópee (26 în 24 de versuri).

21. Spre a demonstra, în fine, ce mare e numărul de cuvinte expresive în limbă noastră, voi aduce trei exemple, căutând să arăt și variantele și derivele lor, explicabile după cele expuse până acum. Sânt tulpinele BR-, FR- și FS-.

Iată tabloul variantelor acestor tulpine:

- a) Varianta cu vocala *ă* (§ 6) : bâr- fâr- fâș-
- b) " cu adausul lui *t* (§ 7) : fâșt-
- c) " rotacizată (§ 8) : bârz-
- d) " nazalizată (§ 9) : bânz-
- e) " reduplicată (§ 10) : fârf-
- f) " cu o din *ă* (§ 12) : for- foș-
- g) " cu *s*-protetic (§ 13) : sfâr-

Toate aceste variante putându-se combina una cu alta dau naștere unui număr extraordinar de mari de nouă variante. Voi nota numai pe acelea care de fapt pot fi urmărite în limba noastră :

- h) c + f : bôrz-
- i) d + f : bônz-
- j) e + f : bôzb- forf- foșf-
- l) g + f : sfor-

Iată acum exemple pentru toate aceste 11 variante:

a) Derivate directe; *bâză* 'muscă, albină'.

Derivate cu sufixe: *bâzâi* : 'bourdonner' (*bâzâire*, *bâzâit*, *bâzâitură*, *bâzâială*, *bâzâitor*), *bâzâitoare* 'jucăriile de copii făcute dintr-o coajă de nucă, astfel încât să producă un sunet bâzâitor' *bâzâlău* 'gârgâun', *bâzâlnic*, -ă 'care are obiceiu să pornească nebuneste (ca vita strechiată)', *bâzău* (în expresia: „a fi ne coada *bâzău* = ridicată, ca vitele strechiate)

fârnâi 'a vorbi pe nas, a fonfâi' (*fârnâire*, *fârnâit*), *fârnâit*, -ă 'fonf'

fâșâi 'bruire, frémir, vroufouter, crier (la soie)' și *fâșil* (*fâșâire*, *fâșâit*, *fâșâitor*, *fâșâitură*); — *fâscâi* 'siffler entre les dents' (*fâscâit*, *fâscâitură*) *fâsc* (?) 'croupion', *fâscău*(?) 'sorte d'herbe' — *fâșni*, de la care e derivat *fâșneală* 'frou-frou', *fâșnéf* 'tanțos'

b) *fâști!* interjecție care arată sunetul produs printr-o disparație repede.

c) Derivate cu sufixe: *bârzâun* 'bondar', *bârzoiu* (în expresia: cu coada *bârzoiu* = ridicată, ca la vitele strechiata), [+ ung. borz] *bârzolă* 'a se irita', 'a se umfla în pene', *bârzolea* '(vacă) care se bârzoestă repede'.

d) Derivate cu sufixe: *bânzâi* 'bâzâi', *bânzar* 'streche, bondar', *bânzou* 'viespe', 'partea cimpoiului care produce bâzâială caracteristică aceluia instrument'.

e) Derivate cu sufixe: *fârfâi* 'forfotî', *fârfăli* (?) 'să pavaner'

f) Derivate cu sufixe: *forâi* și *foroi* 'a sforâi, a suflă tare și zgomotos pe nas' (*forâire*, *forâială*, *forâit*), *forâilă*, poreclă ce se dă unui om care forăe; — *forcăi* 'a produce sunetul characteristic pentru șerpi și ariciu'; — *forcoti*, 'a produce sunetul characteristic pentru ariciu' 'a fâsăi ca fierul înfierebântat muiat în apă', *forcoteală*, *foarcăt*; — *fornăi* 'a forâi (despre cai)' 'a fonfâi (pe nas)', *fornăit* 'fonf', *fornâială*, *fornâilă*, poreclă ce se dă unui fonf

foșăi 'fâșăi' (*foșăit* și *foșeit*), *foșni* 'a produce un fâșât scurt și nerepetit' (*foșnire*, *foșnit*, *foșnitură*, *foșnitor*), *foșnet*, *foșnăi* 'a fosni de mai multe ori'; — *foșcăl* 'a produce un sunet ca toile unei cărți când le lăsăm să cadă repede una peste alta', 'a forfotî' (în acest înțeles și *fojgăl*) (*foșcăitor*, *foșcăitură*); — *foșcălui* 'a mișună'.

g) Derivate cu sufixe: *sfârâi* 'grăsiller, crăpiter, etc' (despre cai, cosăci; fus, titirez, roate care se mișcă repede; untură, lumanare, fier roșu muiat în apă, lemne ude când ard, etc.), (*sfârâială*, *sfârâit*, *sfârâitor*, *sfârâitură*), *sfârâioc* o jucărie de copii care *sfârâie*¹⁾.

h) Derivat direct: *boarză* 'o insectă' 'gurdună'.

Derivat cu sufixe; *burzoi* 'a se bârzoia'.

i) Derivate cu sufixe: *bonzar* 'streche', *bonzălău* 'streche'.

j) Derivate directe: *forfa* 'forfota'.

Derivate cu sufixe: *bozbăi* 'bojbăi'; *forfăi* 'a mișună'; — *forfotî* 'a fierbe fără multă apă' 'a flecări, a umblă de colo până colo, grăbit și preocupat' 'a mișună' (*forfoteală*), *forfota* (adverb postverbal)²⁾; *fosfăi* 'fâșăi'.

k) Derivate cu sufixe: *sforâi* 'forâi' 'à toarce (despre pisică)' (*sforâire*, *sforâit*, *sforâită*, *sforâitor*, *sforâială*), *sforâeciu*, poreclă dată unuia ce sforăe pe nas, *sforcăi* (ar putea fi și *sforâr* + *horcăi*); — *sforâesc* 'horcăesc'³⁾

Aceste aproape 100 de cuvinte, care s-au născut din trei tulpini, arată în deajuns ce izvor mănos de îmbogățire sănt pentru limba română onomatopeele.

1) *Sfârâi* se aseamănă cu unele onomatopeee ale Slavilor, la care înțâlnim pe de o parte familia *svirati* 'a șueră' (Cihac II, 340), pe de altă parte pe *forkati*, 'schwirren, krauseln' (Cihac II, 110, Berneker Sl. Wb. 287). N-am citat între deriveatele românești de la tulpina *sfâr*, pe *sfârc*, apoi pe *sfârlă*, *sfârlează*, *sfârloagă*, pe care Tiktin (*Dict. rom.-germ.*) le aduce în legătură cu *azvârlî*, dar citează și n.-grec. φροῦρλα, σβοῦρλος, Kreisel.

— Cât despre tulpina *fâș*, — prin adăugarea unui s-protetic, am avea *sfâș*-care ar fi trebuit să se contopească cu vechea tulpină *sfâș*- din *sfâșiă*.

2) Prin contaminare cu *fâlfâi* s'a născut forma *fâlfota* și *folfota*.

3) Prin părțile Năsăudului se aude forma *sfor* cu înțelesul de 'izvor'; Se poate ca *sfor* să se fi dezvoltat din *izvor* pe cale fonologică; se poate însă ca să fie și un derivat din ungurescul *forr-ni* 'a izvorî' (*forrás izvor*), dar nu e exclus ca să fie și un cuvânt onomatopoetic născut din tulpina *sfor-*